

Moć obrazovanja

Jeremy Henzell-Thomas*

Predgovor

Projekat „Poboljšanje obrazovanja u muslimanskim društvima“ (*Advancing Education in Muslim Societies*) nastao je kao reakcija na probleme i razne izazove s kojima se danas suočava obrazovanje. Nakon intenzivnih sastanaka, dvodnevni simpozij o temi „Reforma visokog obrazovanja u muslimanskim društvima“ održan je 9. i 10. decembra 2013. godine u Washingtonu, u saradnji sa Wilson centrom. Sastanke je organizirao londonski ured IIIT-a u Velikoj Britaniji 2014. godine, a rezultirali su izradom dvaju istraživačkih članaka prof. Abdelvhaba el-Affendija i dr. Jeremyja Henzell-Thomasa. Kasnije ih je prof. Ziauddin Sardar objedinio u jedan rad pod naslovom „Od islamizacije ka integraciji znanja: preispitivanje reforme u visokom obrazovanju“.

Druga konferencija, pod nazivom „Reforma obrazovanja u muslimanskim društvima“ održana je 18. i 19. marta 2016. u Turskoj, u zajedničkoj organizaciji Teološkog fakulteta Univerziteta u Istanbulu i organizacije MAHYA. Nekoliko okruglih stolova organizirano je u periodu od 2015. do 2017. godine u Londonu, Istanbulu, Konji, Washingtonu, Briselu, Cape Townu i drugdje.

Kao dio izdavačke serije AEMS projekta, monografija *Preispitivanje reforme u visokom obrazovanju* Ziauddina Sardara i Jeremyja Henzell-Thomasa objavljena je 2017, nakon čega je 2018. godine izdato i skraćeno izdanje. Djelo Čitanka *postnormalnog doba*, čiji se određeni aspekti bave obrazovanjem, trenutno je u procesu objavljivanja u saradnji sa Centrom za postnormalnu politiku i studije budućnosti. Trenutno se radi na objavljivanju još jednog

* Jeremy Henzell-Thomas, "The Power of Education", u: *Critical Muslim*, 14, April–June 2015, Ziauddin Sardar (ur.), (Muslim Institute i Hurst Publishers, 2015), str. 65–86. Prijevod: Džemal Latić.

djela, *Podučavanje djece: moralni, duhovni i holistički pristup razvoju obrazovanja* autorice Ann el-Moslimany.

S obzirom na to da je obrazovan um – moćan um, i ovaj rad nosi naslov: „Moć obrazovanja“. Priroda i karakteristike tog obrazovanja, stoga, imaju značaj mnogo veći od stjecanja znanja radi samog znanja. Drugim riječima, obrazovanje je u suštini mnogo više od samog intelektualnog razvoja – ono čini neprocjenljiv dio društvene slike i temelj za mnogo toga što utječe na buduću napredak pojedina, društva i čovječanstva u cijelosti. Zbog toga ono postaje ključna oblast za kontinuirano preispitivanje, regeneraciju i razvoj.

Istražujući ove elemente, projekat AEMS nastoji dati vrijednost i kontekst intelektualnom razvoju i preusmjeriti znanje od pasivnog primanja i rutinskog učenja ka primjeni čiji je konačni cilj unapređenje kako pojedinca, tako i čovječanstva. U tom pregnuću razmatraju se mnogi aspekti obrazovanja, prvenstveno ciljevi samog obrazovanja. U suštini, važno je oživjeti univerzalne vrijednosti, etiku, moral i vitalnost u sistemu fokusiranom isključivo na materijalni napredak i lični progres, kao cilj svega što je naučeno i što se smatra korisnim.

Od krucijalne je važnosti dati studentima priliku da cijene i shvate šta je to zaista viša altruistička svrha obrazovanja, razviti u njima moralnu perspektivu uzajamnog poštovanja, saosjećanja i društvene odgovornosti. Ovo će možda zahtijevati preispitivanje postojećih disciplina, inoviranje novih kao i saradnju s postojećim znanjima i diskursima kroz kvalitetnu procjenu etičkih i moralnih normi društva, principa kojima se ono rukovodi i temelja njegovog ustrojstva i duhovnog identiteta.

Umjesto isključivosti i uskoumnih pogleda, AEMS prepoznaje pluralitet i raznolikost modernog umreženog svijeta i globalnih zajednica i teži da promijeni sterilne i uniformirane pristupe znanju u šire i kreativnije shvatanje stvarnosti kakva se živi u različitim zemljama i u različitim kulturama.

Ovaj rad prvi put je objavljen u 14. izdanju, april – juni 2015, magazina *Critical Muslim* pod naslovom „Moc“. Iako su iskazane ideje i misli autorove, objavljuje se u vezi s projektom AEMS kao diskusija čiji je cilj potaknuti razgovor i debate o iznesenim pitanjima.²

2 O obrazovanju, ponegdje sam se pozvao na ideje koje sam izložio u svojim drugim djelima, uključujući sljedeće: *Wholeness and Holiness in Education: An Islamic Perspective* (Richmond: International Institute for Islamic Thought, 2001), “Passing Between the Clashing Rocks: The Heroic Quest for a Common and Inclusive Identity”, *The Journal of Pastoral Care in Education*, 22:3 (2004), str. 35–44; “Thinking Skills: Engaging the Intellect Holistically”, *Islamica*, br. 15 (2005), “Thinking Outside the Box”, *Islamica*, br. 16 (2006); “Key Elements of Holistic Education”, *Islamica*, Issue 17 (2006); “Muslim Youth and the Renewal of Core Human Values: The Centrality of Education”, govor, konferencija AMSS-a, *Muslim Youth: Challenges, Opportunities and Expectations*, Univerzitet u Chesteru, 2009; “Islam and Human Excellence”, govor, obilježavanje Bajrama u Goldman Sachs, London, 30. septembar 2010; “Islamic Education: Cosy Corner, Lame Duck, Model of Compliance, or Beacon of Excellence?”, prezentacija inkorporirana u dio o obrazovanju u *Contextualising Islam in Britain II*, izvještaj sastavljen (sa prof. Yasirom Suleimanon) za DCLG (University of Cambridge, 2012).

Sokrat i moć propitivanja

Dok sam pisao ovaj esej, na naslovnici časopisa *Times* pojavila se vijest da je Britanski muzej prvi put dozvolio da dio Elginovih (Partenonskih) mermernih skulptura napusti London, posudivši jednu od skulptura muzeju Ermitaž u Sankt Peterburgu.³ Članci na sljedećim stranicama bave se posljedicama iznenadne pojave ovog umjetničkog djela u muzeju koji je 1764. osnovala Katarina Velika kako bi omogućila Rusiji da učestvuje u evropskom prosvjetiteljstvu. Naravno, ovo mjesto izrazito je simbolično u vremenu sverastućeg straha od novog hladnog rata između Kremlja i Zapada. Neil McGregor, direktor Britanskog muzeja, čvrsto vjeruje da je veza između muzeja, kao primjer moći kulture da gradi mostove između nacija, posebno značajna u vremenu političkih nemira i ruptura.

Obično se smatra da bogolika figura posuđena Ermitažu predstavlja rijeku Ilisos, jedan od vodotoka koji je u drevnim vremenima protjecao blizu Atine. Upravo je tu, prema Platonu (kako to McGregor opisuje), "Sokrat razgovarao s Fedrom u hladu platana koji su rasli duž obale, raspravljajući o vrijednosti ljepote i moralnosti ljubavi". Kao takva, "ljepota i ljubav utjelovljuju centralne vrijednosti dijaloga i diskusije, koji su u osnovi današnjih ideala intelektualnog propitivanja i političke slobode" i „predstavljaju jedan rječit simbol ključnih vrijednosti kako antičke Atine, tako i prosvjetiteljske Evrope“.

Ja ovdje ne želim prigovarati ili potkopavati McGregorov temeljni argument o nepovredivosti dijalektike. Štaviše, smatram to fundamentalnim aksiomom u onome što imam kazati o moći obrazovanja. Ipak, dobro je podsjetiti se da je Sokrat smaknut zbog toga što je, prema Platonovim riječima, bio „zajedljivac“ državi, obad koji provocira konja, trn u oku. To me podsjeća na uvodni esej Ziauddina Sardara u novom izdanju časopisa *Critical Muslim* pod naslovom „Opasni slobodoumnici“. „Slobodoumnici se“, piše Sardar, „smatraju opasnim iz prostog razloga što slobodoumlje dovodi u pitanje konvencionalne, ortodoksne i dominantne nazore.“⁴ Biti odbačen i protjeran očekivana je posljedica remećenja mirnih odnosa. Svojom paradoksalnom mudrošću, Sokrat je činio da istaknuti Atinjani ostavljaju dojam glupana, a kao jedan od njegovih velikih „zločina“ kao filozofskog, društvenog i moralnog kritičara uzimana je „bezbožnost“ (nevjerovanje u bogove države).

Međutim, uvijek treba imati na umu da Sokrat nije bio obični samopromovirajući agent – provokator zanesen vlastitom mudrošću i pameću, ili kreativnom i radikalnom kompleksnošću vlastitih uvida, niti je od samog slobodoumlja napravio dogmatsku ideologiju pod krinkom navodno progresivne borbe protiv

3 Članak o posudbi jedne od Elginovih mermernih skulptura muzeju Ermitaž izašao je u časopisu *Times* 5. decembra 2014.

4 Esaj Ziauddina Sardara o slobodoumlju: „The Circumference of Free Thought“, *Critical Muslim*, 12 (oktobar – decembar 2014) (*Dangerous Freethinkers*), str. 3-14.

religije i „praznovjerja“. Da je danas ovdje, ne bismo ga našli među onima koji nekritički i podanički kleče pred trijumfalizmom „prosvjetiteljskih vrijednosti“, „sekularnog humanizma“, „naučnog materijalizma“ ili ma kog drugog „fundamentalizma“, bilo sekularnog ili religijskog. Sokrat se sigurno ne bi odavao ni narcizmu tzv. *selfija*, jer ne samo da nije imao ni najmanje interesovanje za statusom ili popularnošću već je bio svjestan dubine svog neznanja. Kako Sardar tvrdi, „mudri znaju da je poniznost preduvjet istinskog razumijevanja“. Ono što je uznemiravalo velmože Atine bio je način na koji je Sokrat došao do paradoksa usprkos riječima delfske proročice, koja je na pitanje da li je iko mudriji od Sokrata odgovorila odrično. Kako se sam Sokrat nije smatrao nekakvim mudracem, interpretirao je ovo kao paradoks i odlučio testirati zagonetku (kako bi je pobio) ispitujući istaknute Atinjane poznate po njihovoj mudrosti. Zaključio je da on, za razliku od takozvanih mudraca, koji su sebe smatrali mudrima iako to nisu bili, znao da uopće nije mudar, i to ga je učinilo najmudrijim od svih s obzirom na to da je jedini bio svjestan svog neznanja. Proročanstvo je, dakle, bilo tačno.

Platonova Apologija rječito opisuje Sokratovu odbranu na suđenju pred 500 sudaca.⁵ Ova „odbrana“ ustvari nije nikakva apologija, već, riječima Russella Boswortha, snažna afirmacija „dobrobiti života svjesno posvećenog njegovanju duše, otkrivanju mudrosti i odanosti istini“.⁶

Thomas Merton, utjecajni kršćanski mislilac, politički aktivist, društveni vizionar i književnik, s jednom dubinom, razumijevanjem i ličnom spoznajom piše o potrebi da našim življenjem budemo utjelovljenje onoga što mislimo i što znamo: „Aktivnost koja priliči čovjeku nije samo mentalna, jer čovjek nije bestjelensni um. Naša sudbina je da proživimo ono što mislimo, jer ako ne živimo ono što znamo, onda to i ne znamo.“⁷

Ako na internetupretražujete frazu „moć obrazovanja“, jedan od prvih deset rezultata od mogućih pola milijarde koje dobijete u manje od pola sekunde jeste manifest na stranici Deutsche Wellea, koji nam kaže: „Obrazovanje znači više od stjecanja znanja. Ono podstiče ljude da razvijaju svoju ličnost i politički se aktiviraju, što nije nužno u interesu vlasti...“ Dodaju da je obrazovanje osnovno ljudsko pravo i emancipirajuća sila za politički razvoj, demokraciju i društvenu pravdu, koja podstiče ljude da se suprotstave zloupotrebi moći od strane autoritarnih vladara i država te dobiju pristup necenzuriranim vidicima.⁸

5 Prijevod na engleski jezik Platonove Apologije Benjamina Jowetta može se naći na: <http://classics.mit.edu/plato/euthyfro.html>.

6 Neki kratki osvrti Russella Boswortha o nasljedstvu Sokrata dostupni su na: <http://www.philosophyworks.org/content/lives-plato-and-socrates>, pristupljeno 8. 12. 2014.

7 Osvrti Thomasa Mertona na potrebu da „živimo ono što mislimo“ izloženi su u njegovom djelu *Thoughts in Solitude* (Farrar Straus Grioux, 1993) i *Seeds*, Robert Inchausti (ur.) (Boston, MA: Shambhala Publications, Inc., 2002), str. 131.

8 Naslov članka sa Deutsche Wellea je „Knowledge is Power: Why Education Matters“; dostupno na: <http://www.dw.de/knowledge-is-power-why-education-matters/a-15880356>, pristupljeno 4. 12. 2014.

Ključna stvar ovdje je jukstapozicija ličnog razvoja i otpora autoritarizmu i borbe za slobodu i društvenu pravdu. Kur'an jasno pokazuje da je preobrazba društva i svijeta u cijelosti nužno zasnovana na ličnoj preobrazbi: „Allah neće izmijeniti jedan narod dok on sam sebe ne izmijeni“ (13:11). Prenosi se da je poslanik Muhammed rekao: „Onaj ko spozna sebe, spoznao je Gospodara svoga“, te da je (iako se ne navodi u klasičnim zbirkama) većim džihadom nazvao borbu čovjeka protiv svoga ega. Antičkogrčki aforizam: Upoznaj samoga sebe (*Gnothi seauton*) bio je jedno od delfskih načela ispisanih na ulazu u Apolonov hram i jedno od osnovnih učenja Platonove akademije.

Merton upozorava na opasnosti aktivizma koji nije utemeljen na samospoznaji i ličnoj preobrazbi: „Oni koji pokušavaju djelovati i raditi stvari za druge ili za svijet bez produbljanja vlastite samospoznaje, slobode, integriteta i kapaciteta da vole, neće imati šta pružiti drugima. Neće uspjeti prenijeti nikakvu poruku, već samo zarazu vlastitih opsesija, agresije, egocentričnih ambicija, zabluda o ciljevima i sredstvima njihovih doktrinarnih predrasuda i ideja.“

Prvi rezultat koji sam dobio pretragom bio je citat Nelsona Mandele: „Obrazovanje je najmoćnije oružje kojim možete promijeniti svijet.“ Među prvih deset stranica je i jedna koja ističe kako obrazovanje čovjeku daje moć da „mijenja svoj svjetonazor i način života“, dok druga objašnjava kako „transformativna moć kvalitetnog obrazovanja može donijeti promjenu u svemu“.

Međutim, materijali koje dobivamo internetskim pretragama pretrpani su citatima, nerijetko izvađenim iz konteksta i svedenim na kliše, koji se beskonačno ponavljaju i naglašavaju na bezbroj različitih stranica. Kada se na internetu nešto pripiše jednoj osobi, postoji tendencija da se počne beskonačno prenositi kao sveta istina. Ovo je, naravno, jedan od problema s ovakvim oblikom instantnog učenja, koje, unatoč neprocjenljivoj vrijednosti direktnog pristupa znanju koje pruža može favorizirati truizme i mantre, slogane ili otrcane fraze koje zvuče mudro, pa i popularizirati određene citate samo na osnovi broja „posjeta“ toj stranici. Ponavljam, bilo bi pogrešno omalovažiti ideju koja se provlači kroz principe na svim tim popularnim stranicama, jednu jednostavnu ideju od ogromnog značaja: obrazovanje ima moć da mijenja sebe i svijet oko sebe.

Indoevropski korijen *poti*, od kojeg je nastao latinski glagol *potere* (‘moći’), izvor engleskih riječi *power*, *potent*, *potential* i *possible* (bos. ‘moć’, ‘potentnost’, ‘potencijal’ i ‘moguće’), također se nalazi u sanskrtskoj riječi *patih* (‘vladar’). Ovladavanje samima sobom osposobljava nas da služimo drugima.

Kao prvo, najbolje obrazovanje trebalo bi nam dati moć propitivanja, poznavanja i mijenjanja samih sebe – kako bismo mogli promijeniti živote drugih.

Otvoreno propitivanje i cjeloživotno učenje

Ta preobrazba također je jedno beskonačno putovanje otvorenog propitivanja i cjeloživotnog učenja utemeljeno na premisi da uvijek postoji još toliko toga što se može saznati. I to, naravno, vrijedi ne samo za intelektualni nego i za duhovni put. Svakim korakom koji približava jasnijem sagledavanju istine novi se putevi neprestano otvaraju u svim smjerovima, jer takva je beskrajno generativna moć Stvoritelja. Takva iskustva donose sve čvršću uvjerenost (*yaqin*), ali i, paradoksalno, zbunjenost, jer duhovna sigurnost nije isto što i lažna sigurnost zatvorenog uma u njegovom uskom shvatanju zatvorene knjige. Mistična paralela ovom neprestanom procesu obrazovanja može se pronaći u Ibn Arebijevom opisu stanja duhovne pometnje (*hayra*), koje nastaje nakon što se otvore vrata srca procesom kontinuiranog „samoočitovanja“.⁹ Ovdje on opisuje kako je čovjekova svijest o otkriću prirode ili djelovanja Boga u svijetu jedno stalno evoluirajuće otkrivanje novih implikacija, putem kojeg čovjek shvata, kako on to kaže, da „ova stvar nema kraja na kojem bi se mogla zaustaviti“. Kur'an nam govori: *Da su sva stabla na Zemlji pisaljke, a da se u more, kad presahne, ulije još sedam mora, ne bi se ispisale Allahove riječi...* (31:27).

Djelomičnu analogiju tog procesa stalnog ‘razotkrivanja’ možemo pronaći u otvaranju kineskih kutijica dinastije Song u kojima su srazmjerno manje kutijice stavljene jedna u drugu. Posljednja i najmanja od ovih kutijica (koje su preteča kasnijih japanskih i još poznatijih ruskih babuški), prema predanju, nosi u sebi jedno zrno riže. Naravno, ovdje postoji konačan kraj otvaranja u otkrivanju najmanje kutijice ili lutke koja tu može stati (zbog očitih fizičkih ograničenja prostora i materijala), ali ako bismo proširili analogiju, možemo poistovjetiti to jedno zrno riže u posljednjoj kutijici sa singularitetom, odn. esencijom, izvornom bezdimenzionalnom tačkom, iz koje proizlaze neprestano rastuće kutije i zbog koje „ova stvar nema kraja na kojem bi se mogla zaustaviti“.

Obrazovanje bi trebalo omogućiti čovjeku da stalno propituje i uči. I više od toga, ono otvara naše umove i srca ka izvoru sveg znanja i njegovoj beskonačno generativnoj moći.

9 Ibn Arebijev koncept neprestanog otkrivanja skrivenoga je iz poglavlja knjige *al-Futubat al-Makkiyyah*, o „ljudima u stanju duhovne pometnje“ (*hayra*), koju je preveo James Winston Morris u svom djelu *The Reflective Heart: Discovering Spiritual Intelligence in Ibn 'Arabi's Meccan Illuminations* (Louisville: Fons Vitae, 2005), str. 81.

Cjelovitost, podjela i samopreobrazba

Fizičar David Bohm, kojeg je Einstein smatrao svojim nasljednikom, definirao je tzv. "skriveni poredak" kao osnovnu i nepodijeljenu cjelinu iz koje se fizička forma konstantno proteže i kojoj se vraća, tako da su „svi dijelovi univerzuma međusobno povezani“.¹⁰ Ovo je holografska vizija Williama Blakea o „pronalaženju svijeta u zrnu pijeska“, i to nije samo poetična misao. Jedinstvo i međupovezanost svih stvari također se nalazi u srži otkrića Johna Stewarta Bella. On je pokazao da svaka čestica u univerzumu u svojoj memoriji ima svaku drugu česticu, jer su sve praiskonski bile „isprepletene“ unutar singulariteta. Raznolikost formi beskonačna je i stalno promjenljiva, ali postoji nepromjenljiva suština koja je izvor svega i naša vlastita tačka izdanka i povratka. *I od svega po par stvaramo*, kaže nam Kur'an (51:49), a opet je sve jedinstvo u mnogostrukosti.

Bohm ukazuje na goruće probleme koje stvara naša fragmentirana forma misli, koja ne uspijeva uvidjeti to temeljno jedinstvo i povezanost. Ona stvara beskrajn, haotičan i besmislen sukob i širok spektar kriza – društvenih, političkih, ekonomskih, ekoloških, psiholoških – u pojedincu i u društvu kao cjelini. U najmanju ruku, fragmentacija nad kojom Bohm jadikuje samo se povećala od 1980, kada je objavljena njegova knjiga. Naravno, Bohm je mogao spomenuti i religijske sukobe, kao i sve snažnije struje ksenofobije. Ne moramo duboko zalaziti u stanje današnjeg svijeta da bismo uvidjeli iscrpljujući pa čak i razarajući ishod ekskluzivizma, tribalizma, trijumfalizma i uskoumnih politika identiteta u distorziji i zloupotrebi doktrina i vrijednosti za kulturalna, etnička, religijska, nacionalna ili civilizacijska nadmetanja, bilo na Istoku bilo na Zapadu. Jedinstvo u raznolikosti ne znači uniformnost, jednako kao što se ni Apsolutni ne može izjednačiti s uništavajućim apsolutizmom koji zatire sav kontekst.

Ibn Haldun je koristio pojam *assabiyah* (plemenska privrženost, etnocentrizam) i u pozitivnom i u negativnom smislu.¹¹ Ona, *assabiyah*, može biti izvor solidarnosti i društvene povezanosti, ali je u svojoj negativnoj formi jedan okrutni šovinizam i filistarski, etnocentrični mentalitet koji podstiče plemenske predrasude i malograđansko koristoljublje. Poslanik je na hvalisanje precima i njihovom slavom odgovarao upozorenjem onima koji su zagrezli u aroganciji predislamskog paganskog doba neznanja (*džahillijet*) da je islam ukinuo tribalizam i da su sva ljudska bića porijeklom od Adema.¹² U Kur'anu nam se savjetuje (49:13) da

10 Teorija Davida Bohma o kvantnoj fizici nalazi se u njegovom djelu *Wholeness and the Implicate Order* (London: Routledge, 1980).

11 Ibn Haldunova stajališta o *asabiji* istražuje Asyiqin Abdul Halim et al., „Ibn Khaldun's theory of 'Asabiyyah and its Application in Modern Muslim Society“, *Middle-East Journal of Scientific Research*, 11:9 (2012), str. 1232–1237.

12 Poslanikove hadise o *asabiji* (*assabiyah*) pribilježio je Muhammed Asad u svom komentaru Kur'ana, 28:15 i 49:13.

nijedno biće nije superiornije od drugog, osim u pogledu *taqve*, odn. svijesti i zadivljenosti Bogom, Koji nas nadahnjuje da budemo obazrivi i činimo ono što je ispravno. Ovaj ajet je indirektna osuda svakog oblika etničke/rasne, nacionalne, klasne ili plemenske predrasude, osuda koju je poslanik Muhammed eksplicitno izrekao riječima: „Nije od nas onaj ko zagovara plemensku naklonost, niti onaj ko se bori u ime plemenske naklonosti, niti onaj ko umre u ime plemenske naklonosti.“ Kada su ga upitali šta znači plemenska naklonost, Poslanik je odgovorio: “Pomaganje svog vlastitog naroda u činjenju nepravde.“

Osuda tribalizma je također ključni koncept u Savezu čestitih (*Hilf al-fuhul*), koji je uspostavljen prije nego je Muhammed postao poslanik, dok je još bio mladić. U ovom savezu, plemenske vođe i članovi prisegnuli su da je njihova kolektivna dužnost intervenirati u sukobima u ime pravde i stati na stranu ugnjetavanih, a protiv ugnjetavača, ma ko to bio i bez obzira kakvi ih savezi spajali s drugim plemenima. Poslanikovo odobravanje tog dogovora, u kojem nije vidio ništa kontradiktorno vrijednostima islama, potvrdilo je da principi pravde, morala i zajedničkog blagostanja društva nisu ekskluzivni domen bilo koje zajednice, vjere ili ideologije.

Obrazovanje čovjeku treba dati moć da sprečava podjele, rješava sukobe i nadilazi ograničene definicije identiteta.

Šireći horizont ljudskog znanja

Sjećam se kada sam kao dvanaestogodišnjak iz gradske biblioteke posudio refrakcijski teleskop promjera sedam centimetara i šest mjeseci proveo iscrtavajući mapu noćnog neba. Vjerujem da su moji roditelji bili sretni zbog toga što će me taj divovski zadatak, ako ništa, odvrćati od nestašluka. S divljenjem se prisjećam trenutka kada je planeta Saturn uplivala u vidokrug. Jasno sam mogao vidjeti tri najveća prstena svojim amaterskim instrumentom, ali veći teleskopi otkrivaju 8 prstenova, a orbitirajuće svemirske letjelice poput Cassinija sada mogu prikazati 30 prstenova i procjepu između njih. Konačni broj prstenova još uvijek je nepoznat.

Kako pokazuje ovo otkrivanje novih prstenova, ljudsko se znanje razvija i napreduje, a jedan od najvažnijih faktora u toj ekspanziji jeste neprocjenljiva vrijednost različitosti, međukulturalnog susreta i razmjene. Ahmed Moustafa i Stefan Sperl, u svom nedavno objavljenom *magnum opusu* o svetoj geometriji i nauci arapske kaligrafije, pokazali su da je tek nakon tri stoljeća poslije Poslanikove smrti izumljeno proporcionalno pismo, od strane abasijskog vezira Ibn Muqla i vrhunskog kaligrafa Ibn Bavaba u 10. stoljeću u Bagdadu, jer se horizont znanja koji je obuhvatala islamska kultura (a time i naučna terminologija arapskoga jezika) morao razviti dovoljno da

objumi i apsorpira dostignuća drugih, ranijih civilizacija.¹³ I ovaj proces rastuće svijesti preporučuje se u kur'anskom ajetu: *Mi ćemo im pružati dokaze Naše u prostranstvima svemirskim, a i u njima samim, dok im ne bude sasvim jasno da je Kur'an istina* (41:53). Ovdje, po mom mišljenju, pojam prostranstva (*afaq*) ukazuje i na šireći spektar i sazrijevanje ljudske svijesti kao i raznih domena ljudskog znanja, bez obzira na njihov izvor. Prvi objavljeni ajeti Kur'ana naređuju nam: *Uči i ponavljaj, plemenit je Gospodar tvoj, Koji poučava peru, Koji čovjeka poučava onome što ne zna*“ (96:3–5). Muhammed Asad ovdje dodaje da je pero simbol za sve zapisano znanje i da čovjekova jedinstvena sposobnost da prenosi, putem zapisa, svoje misli, iskustva i uvide od osobe do osobe, od generacije do generacije, i iz jednog kulturalnog okruženja do drugog, daje ljudskom znanju jedan kumulativni karakter.

Ovdje treba jasno naglasiti da je kulturalna razmjena proces koji se odvija u više smjerova. Koliko islamska civilizacija duguje grčkoj filozofiji, etici i geometriji, toliko zapadna civilizacija duguje onome što je Muhammed Asad rječito nazvao isticanjem „svijesti i znanja“ koje se prožima kroz Ku'ran i koje je započelo “tu bogatu eru izučavanja i naučnog istraživanja koje je odlikovalo svijet islama na vrhuncu njegovog kulturnog uspona”.¹⁴ Bilo je osvježavajuće posljednjih godina vidjeti niz knjiga koje ispravljaju dosadašnji dominantni, okcidentalistički narativ, koji je svjesno zanemario doprinos nezapadnjačkih kultura i civilizacija razvoju zapadne civilizacije.¹⁵

Kako Asad objašnjava, Kur'an je začeo kulturu “nezavisnog propitivanja i intelektualne radoznalosti” koja je “na bezbroj načina prožimala um srednjovjekovne Evrope i pokrenula oživljavanje zapadne kulture koje nazivamo renesansa, i s vremenom postala uveliko odgovorna za rađanje onoga što se opisuje kao doba nauke: doba u kojem danas živimo”. Ovo me podsjeća na snishodljivi opis Kur'ana romanopisca Sebastiana Faulksa i izvrсни odgovor Ziauddina Sardara u *The Guardianu*.¹⁶ Faulks opisuje Kur'an (predmet, kako to Sardar kaže, koji “vidno egzistira daleko izvan granica njegovog poimanja”) kao “krajnje razočaravajuću”, “jednodimenzionalnu”, “oskud-

13 Djelo Ahmeda Moustafe i Stefana Sperla je *The Cosmic Script: Sacred Geometry and the Science of Arabic Penmanship* (London: Thames and Hudson, 2014).

14 Citat Muhammeda Asada o utjecaju Kur'ana na razvoj zapadne civilizacije pruzet je iz njegovog predgovora u knjizi *The Message of the Qur'an* (Bath: The Book Foundation, 2004), str. 6. Ostali Asadovi citati su iz njegovih komentara u ovom djelu. Moji citati iz Kur'ana su uglavnom iz Asadovog prijevoda, s ponekim izmjenama.

15 Okcidentalističke predrasude je forenzički istražio Jack Goody u svojoj knjizi *The Theft of History* (Cambridge University Press, 2006) i *Renaissances: The one or the Many?* (Cambridge University Press, 2010). Vidjeti i Johnathan Lyons, *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilisation* (Bloomsbury, 2009) i John Hobson, *The Eastern Origins of Western Civilisation* (Cambridge University Press, 2004).

16 Sardarov pregled kritike Kur'ana Sebastiana Faulksa objavljen je u *The Guardianu* pod naslovom „Reading the Qur'an in the Dark“ (27. 8. 2009) i dostupan je na: <http://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2009/aug/27/sebastian-faulks-quran-islam>, pristupljeno 2. 9. 2014.

nu” i “depresivnu knjigu” bez ikakve “etičke dimenzije”. Kako Sardar ističe, ako je to istina, “kako onda može motivirati vjernike da razvijaju nauku i učenje, ohrabruju racionalne i eksperimentalne metode, otvaraju univerzitete i bolnice za istraživanja i unapređuju filozofska propitivanja?”

Obrazovanje čovjeku treba dati moć da raspozna i cijeni sve te izvore i tokove ljudskog znanja te njihovo sjecište u razvoju ljudske civilizacije.

Otvorenost ka transcendentnom

Dinamični impuls koji je potekao iz Kur’ana bio je istovremeno i intelektualan i duhovan. Civilizacija koju je kultivirao obuhvatala je raspoznavanje istine koja je, na svom vrhuncu, znanje o Bogu, jer nijedna viša civilizacija nije vrijedna tog imena ako ne uspijeva razlikovati dezorijentiranu intelektualnu radoznalost (ma koliko „širokoumnu“, „originalnu“ i „kreativnu“) od kvaliteta intelektualnog pregnuća kakvo je utemeljeno u najvišim etičkim i duhovnim vrijednostima i koje je samo po sebi odraz transcendentnoga.

Uzevši to u obzir, savršeno je primjereno sada se pozvati na obraćanje pape Franje Evropskom parlamentu u Strasbourgu 25. novembra 2014.¹⁷ Govorio je o Rafaelovoj poznatoj fresci “Atinska škola” u Vatikanu. U centru su Platon i Aristotel. “Platonov prst”, kaže on, “pokazuje prema gore, prema svijetu ideja, prema nebu, prema nebesima. Aristotel drži svoju ruku ispred sebe, prema gledaocu, prema svijetu, konkretnoj realnosti.” (Kako veličanstven prikaz, pomislio sam, riječi pripisanih poslaniku Muhammedu: “Imam dvije strane, jedna okrenuta svijetu, a druga Allahu.”) Papa je onda nastavio kako ga je freska dojmila kao “veoma dosljedna slika Evrope i njene historije, sačinjena od stalnog međudjelovanja nebesa i Zemlje, gdje nebo ukazuje da je otvoreno ka transcendentnom – ka Bogu – koje je uvijek odlikovalo narode Evrope, dok Zemlja predstavlja praktičnu i konkretnu sposobnost Evrope da se nosi s različitim situacijama i problemima”.

Vizionarski je zaključio da Evropa ovisi o obnovi vitalnih veza između ovih dvaju elemenata. “Evropa koja više nije otvorena za transcendentnu dimenziju života jeste Evropa koja riskira da polahko izgubi svoju dušu i humanistički duh koji i dalje voli i brani.”

Starogrčka riječ *anthropos* (ljudsko biće) može se slobodno prevesti u njenom izvornom značenju ‘on ili ona koji gledaju prema nebu’.¹⁸ Naš uspravni položaj

17 Obraćanje pape Franje Evropskom parlamentu 25. novembra 2014. dostupno na: http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2014/november/documents/papafrancesco_20141125_strasburgo-parlamento-e-uropeo.html, pristupljeno 4. 12. 2014.

18 Za pronalaženje korijena riječi duboko sam zahvalan Johnu Aytou, *Bloomsbury Dictionary of Word Origins* (London Bloomsbury Publishing Limited, 1990), *Cassell's Dictionary of Word Histories* (London: Cassell, 2000) i *Chambers Dictionary of Etymology* (Edinburgh: Chambers, 1988).

tijela daje nam taj pogled ka nebu, višu aspiraciju koja seže iznad zemlje do nebesa i postavlja nas kao most između tih dviju sfera. Mi imamo u sebi, u našoj esencijalnoj prirodi, kriterij (*furqan*) ili kompas koji nas usmjerava ka našem ishodištu (eng. *origin*, riječ koja potječe iz istog korijena, latinskog *oriri*, ‘dizanje’ i glagola ‘orient’, prvobitnog značenja ‘okrenuti lice prema istoku’, strani na kojoj izlazi sunce) – mjerilo koje nam pokazuje put ka potpunom ostvarenju naše ljudskosti. Ako je papa vrhovni svećenik (eng. *Pontiff*), cijelo čovječanstvo ima funkciju sadržanu u korijenu te riječi, latinskom *pontifex*, ‘mostograditelj’, onaj koji posreduje između Boga i čovjeka.

Obrazovanje čovjeku treba dati moć da dosegne nebo i poveže nebesa i Zemlju, transcendentno i imanentno, u ljubavi prema Bogu i „svemu što se kreće na kugli zemaljskoj“.

Pluralizam i dinamika povezivanja

Mnogi od nas znaju barem jednu od verzija biblijske priče o babilonskoj kuli iz Knjige o postanku (11:1–9), a čak su i oni koji je možda ne znaju vjerovatno upoznati s metaforičkim značenjem riječi ‘Babel’ kao zbrkane mješavine zvukova ili meteža međusobno nerazumljivih govora. Prema Knjizi o postanku, babilonsku kulu podigli su potomci Nuha (Noa) u oholom pokušaju da dosegnu nebesa. Kao kaznu za njihov arogantni hubris, Bog ih je omeo tako što im je oduzeo moć međusobnog razumijevanja; odatle, prema legendi, potječe fragmentacija ljudskoga govora u različite svjetske jezike, kao i širenje čovječanstva širom zemaljske kugle.

Kur’an, međutim, ne podržava ideju da je različitost jezika i rasa kazna ili teret čovječanstvu.¹⁹ Štaviše, on propisuje jedinstvo u različitosti ne samo u pogledu kulture, jezika i rase već i religije. Pluralizam je naprosto jedan aspekt *fitre* – esencijalne prirode praiskonskog stanja ljudskog bića. Riječima Mahmouda Ayoubu, različitost ljudske vrste „nije rezultat postepene degeneracije ljudskog društva od idealnog ili utopijskog“, niti je ona rezultat manjka Božanske upute ili ljudskog razumijevanja. Naprotiv, religijska raznolikost je prirodno ljudsko stanje. Ona je posljedica raznolikosti ljudskih kultura, jezika, rasa i različitih okruženja.²⁰ „Objava je“, piše rabin Abraham Heschel, „uvijek prilagođena kapacitetu

19 Za kur’ansku osnovu za religijski pluralizam, v. Reza Shah-Kazemi, “The Metaphysics of Interfaith Dialogue: Sufi Perspectives on the Universality of the Qur’anic Message”, u *Paths to the Heart: Sufism and the Christian East*, James Cutsinger (ur.) (Bloomington, Indiana: World Wisdom, 2002).

20 Citat Mahmouda Ayoubu je iz njegovog eseja “The Qur’an and Religious Pluralism”, u *Islam and Global Dialogue, Religious Pluralism and the Pursuit of Peace*, Roger Boase (ur.) (Aldershot: Ashgate, 2005), str. 273.

čovjeka. Nijedan um nije nalik drugome, kao što nijedno lice nije nalik drugome. Božiji glas doseže čovjekov duh na različite načine, kroz mnoštvo jezika. Jedna istina se izražava kroz različite oblike razumijevanja.²¹ I Nancy Kline to precizno opisuje kada kaže da „različitost povećava inteligenciju grupa; homogenost je oblik uskumnosti“.²²

Novija istraživanja pokazuju da je jedan od faktora koji su utjecali na izumiranje neandertalaca njihova izolacija. Pokazano je da je veći dio neandertalskog mozga bio usmjeren na kontroliranje sposobnosti vida i kretanja, dok moderni čovjek ulaže više umne energije da održava kompleksne, rasprostranjene društvene mreže (korisne u nedostatku resursa) i jezik koji je dovoljno kompleksan da to ostvari.

Ajeti Kur'ana koji propisuju pluralizam dobro su poznati, ali nikada nije nadmet ponovo ih spomenuti: *Mi vas... na narode i plemena dijelimo da biste se upoznali* (49:13); *A da je Allah htio, On bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio, ali On hoće da vas iskuša...* (5:48). Kur'an nam kazuje i da je raznovrsnost ljudskih jezika i boja pouka za one koji znaju (30:22), a Muhammed Asad ističe druge ajete koji potvrđuju, kako on to kaže, da „vječno razlikovanje ljudskih nazora i ideja nije slučajnost, već pokazatelj Bogom danog, temeljnog činitelja ljudske egzistencije“. Prenosi se da je poslanik Muhammed rekao: „Raznolikost mog ummeta je blagoslov“ (*Ikhtilaf ummati rahmah*).

Važno je razlikovati pluralizam kao aktivni proces učenja od neizazovne osrednjosti puke 'tolerancije'. Omid Safi nas podsjeća na to da su konotacije 'tolerancije' izrazito problematične, ukorijenjene, kao i sama riječ, u srednjovjekovnoj toksikologiji i farmakologiji gdje su označavale količinu otrova koje tijelo može 'tolerirati' prije nego podlegne smrti. Kako je to Diana Eck rječito ustvrdila, pluralizam nije puko postojanje „pluraliteta“ ili „kosmopolitanizma“, niz izoliranih tabora ili odvojenih enklava. Bez istinskog povezivanja, kaže ona, oni su naprosto „ikone raznolikosti“, a ne „instrumenti odnosa“. Niti je pluralizam neki isprazni ili neprirodni sinkretizam, lišen svake obaveze, ili doza zvučnih, otrcanih fraza o zajedništvu koje se serviraju za međureligijski doručak.²³

21 Riječi rabina Abrahama Heschela citirao je princ Hasan bin Talal u Rabbi Jonathan Magonet, *Talking to the Other: Jewish Interfaith Dialogue with Christians and Muslims* (London: I. B. Tauris, 2003), str. vii.

22 Nancy Kline, *Time to Think: Listening to Ignite the Human Mind* (London: Lock, 1999), str. 97. Za novije teorije o izumiranju neandertalaca, v. "Why did the Neanderthals die out?", *The Guardian* (2. 6. 2013), dostupno na: <http://www.theguardian.com/science/2013/jun/02/why-did-neanderthals-die-out>, pristupljeno 1. 12. 2014.

23 Druga spomenuta djela o pluralizmu uključuju Diana L. Eck, *Encountering God* (Boston: Beacon Press, 1993), str. 198; *Progressive Muslims on Justice, Gender and Pluralism*, Omid Safi (ur.) (Oxford: Oneworld Publications, 2003), str. 24; Khalid Abou El Fadl, *The Place of Tolerance in Islam* (Boston: Beacon Press, 2002), str. 16.

To je jedan susret koji ima za cilj spoznaju istine, jedan proces međusobne preobrazbe koji seže dalje od pukog nastojanja da se razumije ‘Drugi’ i pokušava dostići jedan novi nivo međusobnog samorazumijevanja.

U srži tog susreta je njegovanje odnosa. Jedan od najvažnijih načina da se razvije kapacitet za formiranje i održavanje odnosa leži u jednom širokom i izbalansiranom holističkom obrazovanju, koje pruža dovoljno prostora za umjetnost i humanističke nauke. Ovo je posebno važno u pogledu njihove sve snažnije marginalizacije u kurikulumima klasičnih škola. U obrazovnim sistemima na svim nivoima u muslimanskim društvima takvo zapostavljanje možda je i vidljivije.²⁴ Obrazovanje bogato humanistikom njegovalo bi razvoj ne samo kritičkih i kreativnih vještina razmišljanja, propitivanja i širokoumnog preispitivanja, te kvalitetnih komunikacijskih vještina kroz diskusije i debate već i niza drugih prilika: rad u stvaralačkim umjetnostima kao sredstvo kojim se oplemenjuje duša, raspiruje mašta, razvija estetska svijest i stimulira povezivost mozga; višestruko istraživanje i direktno iskustveno učenje, posebno u ljepoti i veličanstvenosti prirodnog okruženja; razumijevanje ljudskog stanja kroz izučavanje historije, geografije, jezika, književnosti i društvenih nauka; kultiviranje jednog emotivno otvorenog i saosjećajnog pogleda na svijet koji vrednuje i poštuje raznolikost te aktivno njeguje međukulturalnu svijest; i razvoj karaktera, čestitosti, altruizma i etičkih vrijednosti, bili oni primjenjivani u ličnim poslovima, međuljudskim odnosima, građanstvu, biznisu, milosrđu ili brizi prema okolini, što je trenutno tako važno pitanje za sve nas.

Obrazovanje čovjeku treba dati moć da se poveže i spozna Drugoga, a time obogati i razvije samoga sebe.

Režim školovanja

Dosad sam posvetio pažnju značaju povezanih koncepata pluralizma, raznolikosti, kulturalne razmjene, odnosa i rastućih horizonata znanja, jer postoji jedna

24 Progressivna marginalizacija humanističkih nauka u savremenom obrazovanju u Velikoj Britaniji dokumentirana u *The Cambridge Primary Review*, Robin Alexander (ur.), dostupno na: <http://www.primaryreview.org.uk/>. Također sam iskoristio neke materijale o pluralizmu iz mojih prijašnjih djela, uključujući Jeremy Henzell-Thomas, “The Challenge of Pluralism and the Middle Way of Islam”, u *Islam and Global Dialogue, Religious Pluralism and the Pursuit of Peace*, Roger Boase (ur.), str. 267–272; “Beyond the Tower of Babel: A Linguistic Approach to Clarifying Key Concepts in Islamic Pluralism”, u *Citizenship, Security and Democracy: Muslim Engagement with the West*, Wanda Krause (ur.) (Richmond: AMSS UK, 2009), str. 32–34; “British and Muslim: Holding Values to Account through Reciprocal Engagement”, *Arches Quarterly*, 4:8 (2011), str. 30–43.

jasna poveznica između svega toga i uloge govora, diskursa, diskusije, dijaloga, dijalektike i poliloga kao vezivnog tkiva svakog moćnog i transformativnog obrazovnog procesa – odn. onoga koji daje moć da čovjek promijeni sebe, društvo i svijet. Unutar zapadne discipline razvojne psihologije, Karl Riegel smatra da je sposobnost prihvatanja kontradiktornosti, konstruktivnih sukoba, paradoksa i asinhronija najviši stepen kognitivnog razvoja, a James Fowloer povezuje dijalektičko razmišljanje s razvojem vjere. Nema potrebe ovdje dodavati da dijalektički proces nije stvar ni kompromisa ni slabog relativizma, već kreativne tenzije koja u konačnici pretvara kontradiktornosti u komplementarnosti tako što se širokoumni mislilac oslobađa od naučenih navika i uvjetovanih obrazaca razmišljanja, uspostavljenih afilijacija, straha od promjene i nestabilnosti i opiranja bilo čemu što bi moglo predstavljati prijetnju njegovom osjećaju “sebstva”.

Dakle, postoji li kultura razgovora u našim školama? Roland Barth navodi procjenu Johna Goodlanda i drugih da 85% vremena u američkim školama dominira pedagogija koja se zasniva na tome da predavači pričaju, a učenici slušaju, što se ponekad prekine diskusijom koju pokrenu predavači.²⁵ Ovdje bi se mogla javiti nada da bi uz istu dominaciju predavača u diskursu u našim školama u Britaniji dobar dio mogao biti usmjeren na razvoj kreativnog i kritičkog razmišljanja. Ali ne. Štaviše, jedno opsežno istraživanje provedeno u britanskim srednjim školama otkriva da manje od deset posto onoga što predavači govore ima veze s razvojem vještina razmišljanja višeg reda. Većina je usmjerena na kontrolu i upravljanje, uključujući održavanje reda i davanje instrukcija, te niski prijenos činjenica i informacija. Većina pitanja postavlja se s ciljem dobivanja „tačnih odgovora“ u vezi sa zadanim sadržajem, kako zahtijeva intruzivni režim testiranja i ocjenjivanja, umjesto da podstiču na diskusiju kroz koju se mogu otkriti različita alternativna stajališta ili na druge procese preispitivanja ili razmišljanja višeg reda.

Obrazovni proces koji se neproporcionalno fokusira na prijenos znanja, u čijem je centru predavač (ono što Roland Barth, pedagog s Harvarda, naziva metodom „sjedi i upijaj“ (*sit 'n git*) ne može probuditi i njegovati cjelokupni spektar ljudskih sposobnosti. U terminologiji islamskog obrazovanja, prevelik fokus na predavanje i treniranje uma i prijenos znanja u čijem je centru predavač (*ta'lim*) na štetu potpunog kultiviranja cijeloga bića (*tarbiyah*) dovodi u pitanje integritet obrazovnog iskustva. Dobar predavač nije samo *mu'allim* – prenosilac znanja, već i *murabbi* – onaj koji odgaja duše i razvija karakter.

Nužno je potreban preporod istinski holističkih i kvalitativnih principa u vremenu kada vladaju utilitaristički pristupi nastali iz menadžerizma opsjednutog

25 Roland Barthova kritika prekomjerenog govora predavača nalazi se u njegovoj knjizi *Learning by Heart* (San Francisco: Jossey-Bass, 2001).

ciljevima, koji ljudska bića svodi na pokorne potrošače u službi zatirućeg materijalizma, neodrživog ekonomskog rasta i ekoloških katastrofa. Ovaj moderni sistem školstva bio je meta raznih kritika, uključujući oštru osudu pretpostavki i struktura na kojima je utemeljeno moderno državno školovanje u Sjedinjenim Državama koju je izrekao John Taylor Gatto.²⁶ Gatto razotkriva istu umrtvljujuću utilitarističku agendu kojom se vodi i britanska obrazovna politika – plan čiji je cilj pretvaranje djece u zupčanike ekonomske mašine, u ovisne, konformističke materijaliste lišene radoznalosti, kreativnosti, mašte, samospoznaje, snage intelektualnog propitivanja i razmišljanja, i sposobnosti osamljivanja. Neil Postman, ugledni američki društveni kritičar, također je sa žaljenjem prokomentirao način na koji današnje škole promoviraju „lažne bogove“ ekonomske dobiti i konzumerizma.²⁷

Jedna od ključnih moći obrazovanja mora biti da nas osposobi da se odupremo indoktrinaciji svake vrste. Dopustite mi da to razjasnim jednim primjerom. Izvještaj koji je donijelo Profesionalno vijeće za vjersko obrazovanje otkriva da među učenicima u dobi od 11 do 18 godina ima četverostruko više onih koji uživaju u vjeronauci i smatraju da izučavanje religije ima pozitivan utjecaj na njihov život od onih koji imaju negativan stav prema tome. U izvještaju također stoje primjeri izjava studenata koji pokazuju da se mnogima od njih sviđa taj predmet zbog toga što im daje priliku da iskažu svoje mišljenje, poboljšaju komunikacijske vještine, steknu znanje o religijama, razviju osjećaj za interkulturalno povezivanje, steknu vještine filozofskog propitivanja i razmišljanja, te pomno razmišljaju o značenju i smislu života.²⁸ Prilika za takvu vrstu obogaćivanja unutar kurikuluma jako je malo. Ovi dokazi suprotstavljaju se glasnim ideološkim predrasudama onih koji kategorički odbacuju vjeronauku kao „indoktrinaciju“, poput „filozofa“ A. C. Graylinga, koji je jednom prilikom vjeronauku nazvao „intelektualnim zlostavljanjem“, a vjerske škole „getoima praznovjerja“.²⁹ Dok su indoktrinacija i manjak kritičkog/dijaloškog razmišljanja možda karakteristične za određene aspekte obrazovnog procesa u nekim vjerskim školama, potpuna je zabluda izjednačavanje takvih manjkavosti sa cjelokupnim vjerskim obrazovanjem. Takve gen-

26 Osuda sistema državnog školovanja u SAD-u Johna Taylora Gattoa nalazi se u njegovom djelu *Dumbing Us Down: The Hidden Curriculum of Compulsory Schooling* (New Society Publishers, 1992).

27 Za Postmanovu kritiku lažnih „bogova“ koji uništavaju obrazovanje v. Neil Postman, *The End of Education: Redefining the Value of School* (New York: Vintage Books, 1996).

28 Izvještaj o popularnosti vjeronauke među učenicima u Velikoj Britaniji napisao je L. Blaylock (ur.), *Listening to Young People in Secondary Religious Education* (Professional Council for Religious Education [PCfRE]), septembar 2001.

29 Kritiku vjeronauke kao „intelektualnog zlostavljanja“ A. C. Grayling iskazao je u diskusiji o vjerskim školama na emisiji BBC-jevog radija, Moral Maze, 1. juna 2002. V. i Grayling, „Ghettoes of Superstition“, *The Guardian* (11. 9. 2007), dostupno na: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2007/sep/11/ghettoesofsuperstition>, pristupljeno 5. 12. 2014.

eralizacije ne pokazuju samo nepoštovanje prema dokazima, što je iznenađujuće za samoprovane pobornike kritičkog razmišljanja, već i autoritarno nepoštovanje prema iskustvu tih mladih ljudi.

Dok je povezivanje indoktrinacije s religijom možda mehaničko i formulaično unutar određenih kulturalno ograničenih mentaliteta, moramo shvatiti da je indoktrinacija u određenoj mjeri ukorijenjena u našem klasičnom obrazovnom sistemu koje karakteriziramo kao većinski „sekularno“. U romanu *Zlatna bilježnica* Doris Lessing piše:

Nismo još prevazišli sistem obrazovanja koji nije sistem indoktrinacije... One među vama koji su otporniji i samostalniji od drugih to će potaći da napuste i pronađu načine da se samostalno obrazuju – da obrazuju vlastite prosudbe. Oni koji ostanu moraju zapamtiti, uvijek i za sva vremena, da se oblikuju u kalufe koji odgovaraju uskim i pojedinim potrebama ovog partikularnog društva.³⁰

Hannah Arendt, filozof društva, to ovako postavlja: „Cilj totalitarnog obrazovanja nikada nije bio da usadi uvjerenja, već da iskorijeni kapacitet da se ona formiraju.“³¹

Obrazovanje čovjeku treba dati moć da postavlja pronicljiva pitanja, iskorijeni svoje predrasude i odupre se indoktrinaciji.

Logičke greške narativa, uvjetovani mentaliteti, dihotomije i pogrešne prosudbe

U opću kategoriju „naučenih navika i uvjetovanih obrazaca razmišljanja“ možemo dodati i draž „logičke pogreške narativa“, tih neispravnih ali jednostavnih i primamljivih priča o prošlosti, koje se rađaju kao posljedica našeg stalnog nastojanja da shvatimo život.³² Potvrđeno je da je čak i „racionalna“ naučna zajednica sklona pristrasnom potvrđivanju. Jednako tako, iz psihologije percepcije znamo da ljudski um nastoji vidjeti ono što želi ili očekuje da vidi. Perceptivne sklonosti su, naravno, nužne i shvatljive. Bez brzih automatskih rutina koje se stvaraju usljed deduktivnog procesuiranja ne bismo mogli funkcionisati u svijetu, jer bismo se morali patiti s induktivnom analizom svega sa čim se prvi put sretnemo. Jasno je da ovakvo procesuiranje ima koristi za naše preživljavanje, te da nam je sama

30 Doris Lessing, *The Golden Notebook* (Harper Perennial, 2007).

31 Hanne Ardent, *Totalitarianism* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1968), str. 168.

32 O problemu „narrativnih pogrešaka“ v. Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable* (New York: Random House, 2007) i Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow* (London: Penguin Books, 2012).

dihotomizacija urođena donekle kao sredstvo pomoću kojeg donosimo procjene i odluke. S druge strane, kafanski filozof koji pomno izučava nevažne detalje svake tvrdnje, upija svaku kvalifikaciju, poštuje svaki stav i pada u očaj zbog i najmanjeg nesklada i razlike teško će ikada izaći iz svoje kafane. Ali moramo razlikovati pozitivnu dinamiku nama poznatih „priča“ koje nam pomažu da uspostavimo vezu i red u svijetu od njihovih negativnih posljedica u urođenoj ljudskoj tendenciji da prigrlimo pristrasni tribalizam, mržnju i predrasude.

Suprotstavljanje mehaničkom očuvanju jednodimenzionalnog razmišljanja i „propisa“ koji razdvajaju mora biti jedna od najbitnijih funkcija ne samo mislilaca i naučnika u prvoklasnim akademskim krugovima već i odgovornih novinara, komentatora i kulturalnih kritičara, obavezanih na nepristrano traganje za istinom i pronalaženje, povezivanje i kritičko procjenjivanje dokaza. I ova funkcija je uvijek značajnija od nekog pukog nadmetanja, čiji je cilj podiranje drugog za vlastitu korist ili odbrana nekog stava po svaku cijenu, te je ukorijenjena u jednu intelektualno iskrenu kritičku raspravu s alternativnim viđenjima, suprotnim argumentima i dokazima, u službi postepenog rafiniranja ljudskog znanja. Jedan od temeljnih principa zapadne civilizacije potječe iz Platonove tvrdnje da je proces filozofske dijalektike potpuno drugačija i neprocjenljivo nadmoćnija forma od retorike kao sredstva uvjeravanja, što je danas sigurno jednako istinito kao i tada u njegovoj Akademiji.³³

Jedan od prvih deset rezultata koji su izlistani nakon što sam pretraživao riječi ‘moć obrazovanja’ pozivaju se na često citiranu frazu pripisanu Francisu Baconu, engleskom filozofu i državniku iz 17. stoljeća, da je znanje moć. Originalna latinska fraza (*Ipsa scientia potestas est* – Sâmo znanje je moć) nalazi se u njegovom djelu *Meditationes Sacrae* iz 1597, u kojem on pojašnjava ovo izjednačavanje znanja i moći idejom da znanje nije „puki argument niti ornament“.³⁴ Drugim riječima, kao rezultat njegove frustracije skolastičkom tradicijom, Bacon je želio iznova spojiti znanje s djelovanjem, kako bi na osnovu empirijskih principa proizveli praktično znanje za „korist i dobrobit čovjeka“.

S tim ciljem, tvrdi Bacon, umove moramo pročititi od predrasuda, uvjetovanja, lažnih ideja i neanaliziranih autoriteta – onoga što naziva “idolima ljudskog

33 O Platonovom učenju o superiornosti dijalektike nad retorikom, v. R. Wardy, “Rhetoric”, u *Greek Thought: A Guide to Classical Knowledge*, J. Brunschwig, i G. Lloyd (ur.) (Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2000), str. 465. O dijalektici kao naprednom obliku ljudske misli, v. Kar Riegel, “Dialectic Operations: The Final Period of Cognitive Development”, *Human Development*, 16: 5 (1973) i James W. Fowler, *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning* (San Francisco, CA: Harper and Row, 1981).

34 Francis Bacon, *Meditationes Sacrae* (1597) može se pročitati u faksimilskom izdanju Kessinger Publishing Co., 1996. i 2010. Bacon, *The Four Idols* (izvorno u *Novum Organum*) pojavljuje se u James D. Lester (ur.), *Plato's Heirs: Classic Essays* (Lincolnwood: NTC Publishing Group, 1996), str. 53–63.

uma”, koji remete i blijede istinsku prirodu stvari – i umjesto toga osloniti se na direktno iskustvo, percepciju, promatranje i „istinsko zaključivanje“ kao metode postizanja pouzdanog znanja. Neki od konkretnijih primjera Baconovih „idola“ koji ograničavaju naše poimanje jesu: nastojanje da se u svemu nađe obrazac, traženje dokaza da se potvrde već pretpostavljane ideje, uviđanje onoga što osoba očekuje da vidi, vjerovanje u ono u što želi da se vjeruje, generaliziranje, favoriziranje jednog gledišta nad drugim (npr. starih ideja nad novim, dijelova nad cjelinom, različitosti nad sličnostima ili obratno), te to što ne uviđamo da riječi mogu imati više od jednog značenja. Ovo je jedna izvanredna lista koja ima toliko savremenog prizvuka, jasno se poklapajući s nekim od savremenih istraživanja iz kognitivne psihologije i srodnih disciplina o prirodi uvjetovanja, predrasuda, potvrđne pristranosti i drugih prepreka učenju.

Što se tiče nastojanja da pravimo dihotomije, ono je jednako ukorijenjeno u obrazovni kontekst koliko i u različite domene ljudskog razmišljanja i djelovanja. Očiti primjeri jesu poznate zablude da je učenje napamet na neki način štetno za razmišljanje i razumijevanje, ili da je kreativnost nezavisna od postojećeg znanja.³⁵

Još jedna pogrešna ideja jeste da je specijalizacija, odn. akumuliranje detaljnog korpusa znanja, nekako suprotno širini i unakrsnoj povezanosti interdisciplinarnog ili multidisciplinarnog učenja. Veliki polihistori (uključujući i one koji su mene inspirirali) nisu ništa manje površni u svom znanju nego što su eksperti ograničeni tunelskim vidom, koji im ne dopušta da sagledaju širu sliku.

Razmotrimo sada jednu drugu pogrešku koju Bacon ističe – poremećenu percepciju realnosti stvorenu fiksiranim idejama i očekivanjima i popratno odbacivanje dokaza. Istraživanje koje je nedavno objavljeno u časopisu *Times*, prikladno naslovljeno „Indeks neznanja“, pokazalo je da sudionici prave šokantno pogrešne procjene u različitim kategorijama, uključujući i broj imigranata i muslimana u 14 zemalja.³⁶ Amerikanci koji su ispunili anketu, naprimjer, vjeruju da muslimani čine 15% populacije Sjedinjenih Država, dok je stvarna brojka samo 1%. Ljudima se konstantno serviraju senzacionalističke poruke u medijima o onome što ih brine, što onda stvara mentalitet sklon precjenjivanju.

Još jedan primjer velike zablude jeste pogrešno procjenjivanje nasilja potaknutog religijom. Nije mala stvar to što se, za razliku od sveprisutne pogrešne percepcije da je religija historijski bila glavni uzročnik nasilnih sukoba, procjenjuje da, u najgorem slučaju, religijski uzročnici zapravo čine manje od 3% od ukup-

35 O vrijednosti memoriziranja, v. Michael Knox Beran, “In Defense of Memorization”, *City Journal* (Summer 2004). O vezi između kreativnosti i znanja, v. Robert Weisberg, “Creativity and Knowledge: A Challenge to Theories”, u, *Handbook of Creativity*, Robert J. Sternberg (ur.) (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

36 Ipsos MORI istraživanje javnih percepcija utemeljeno je na 11.527 intervjuu u 14 zemalja i objavljeno je u *Timesu* 30. 10. 2014.

nog broja od 248 miliona žrtava u deset najgorih ratova, masakara i zvjerstava u historiji čovječanstva.

Ostvarivanje ljudskog potencijala

Uzimam kao aksiom ideju da se kvalitetno obrazovanje može zasnivati samo na zreloom razumijevanju punog dijapazona ljudskih moći i sposobnosti – fizičkih, čulnih, kognitivnih, perceptivnih, imaginativnih, emocionalnih, moralnih i duhovnih – imajući na umu da su s aspekta duhovnosti sve te moći i sposobnosti Božiji darovi i da „nema moći niti snage osim u Boga“ (*la havle ve la kuvvete illa billah*).

Koncept i praksa holističkog obrazovanja također su ključni za sveobuhvatnu viziju ljudskih sposobnosti u islamu. U više navrata u Kur'anu se potcrtava da koristimo sposobnosti koje su nam date da stječemo znanje i raspoznamo istinu. Ti darovi uključuju naša čula, koja nam daju mogućnost učenja putem direktnog opažanja i iskustva, ali kroz poduku; sposobnost promišljanja i *ratia* (*aql*), koja se zasniva na jeziku i omogućava nam da mislimo, propitujemo, analiziramo, definiramo, razlikujemo, konceptualiziramo, tvrdimo i uključujemo se u proces dijalektike; kapacitet za stvaranje veza i empatiju, koji su osnova aktivnog povezivanja s Drugim, propisanog u Kur'anu; više vještine „intelektualiziranja“, koje kombiniraju um i srce, obuhvatajući promišljanje i kontemplaciju (*tefekkur*); kreativnu maštu, koja koristi sposobnosti unutarnje percepcije i uvida; moralne sposobnosti usidrene u jednom kriteriju (*furqan*) koji nam omogućava da razlikujemo dobro od lošeg i preuzimamo ličnu i konačnu odgovornost za svoja djela; i nadasve nadmoćnu sposobnost svijesti o Bogu (*taqva*), taj osjećaj ljubavi, zadivljenosti i svijesti o Božijoj sveprisutnosti i želje za življenjem u svjetlu tog stanja.

Ovo je jedna integrirana vizija ljudskih sposobnosti koja nikada ne razdvaja racionalne od moći direktnog iskustva, moralnog vrednovanja i duhovne svijesti.

Engleska riječ ‘razvijati’ (*develop*) potječe od starofrancuske *des-* + *veloper*, ‘razmotati’, koncept koji je u skladu sa značenjem ‘voditi ili zaključiti’ iz latinskog *educere*, korijena engleske riječi *education* (‘obrazovanje’). Ideja „razmotavanja“ ukazuje na obrazovni proces koji obuhvata prisjećanje, aktiviranje, buđenje, prizivanje i isticanje unutarnjih kapaciteta koji su odraz esencijalne prirode koju je Bog utisnuo u sva ljudska bića i putem koje ih je obdario potencijalom da postanu Njegovi namjesnici (*halife*) na zemlji. Korijen engleske riječi *character* (‘ličnost’) potječe od grčke *kharakter*, što je instrument za označavanje, od glagola *kharassein* – ugravirati. Jedno od značenja te engleske riječi je i dalje oznaka u pisanju. Etimologijom otkrivamo poimanje inherentnog ljudskog karaktera kao

ugravanog, utisnutog ili urezanog u dušu, stvorenog od Boga, kako nam to Kur'an (95:4) kazuje, *fi absani taqvim – u skladu najljepšem*. Razvoj karaktera je, dakle, otkrivanje Božanskog otiska, realizacija potencijala, iskaz Božijih svojstava u ljudskom kapacitetu.

Detaljnije razmatrajući ideju Bogom dane ljudske „moći“ i „potencijala“, ako pretražujete riječi „ljudske moći“, među prvih pet od ukupno 258 miliona rezultata pretrage nalaze se sljedeće četiri stranice: 16 ljudi sa stvarnim nadnaravnim moćima; 16 mutantnih superheroja; 9 ljudi sa stvarnim mutantskim supermoćima X-mena, i 3 načina da steknete moći. Posljednje, namijenjeno „onima kojima naprosto nije dovoljno to što su obična ljudska bića“, sadrži gledanje u mraku, trčanje po zidovima, ubjeđivanje ljudi kontrolom podsvijesti, čitanje aura, razvijanje vidovitosti, astralna putovanja i psihokinezu. Utjecaj masovnih medija i popularne kulture ovdje je krajnje očigledan, ali fascinacija superherojima i nadnaravnim moćima također je pokazatelj duboke spoznaje ljudskog potencijala. Istovremeno se može reći da je neizbježno da ovakvo nešto cvjeta u vremenu kada cjelokupni potencijal ljudskog bića i puni domet ljudskih sposobnosti nisu skoro uopće prepoznati u prevladavajućoj kulturi niskih očekivanja, koja postoje kako u našem obrazovnom sistemu, tako i u društvu u cijelosti. Nesvjesni punog dometa svojih potencijala, možemo samo projicirati taj nedostatak svijesti na zamišljene i senzacionalizirane moći i bića.

Obrazovanje nam treba dati moći da prepoznamo potpuni potencijal ljudskih moći i sposobnosti te nas osposobiti da svjesno preuzmemo kontrolu nad njihovim razvojem u nama samima.

Izvrsnost s dušom

U filmu *Pod opsadom*, sa Stevenom Seagalom u glavnoj ulozi, Tommy Lee Jones igra ulogu zlikovca, nekadašnjeg CIA-inog agenta, prethodno uključenog u tajne operacije sa specijalnim snagama, koji otima američki ratni brod. On je jedan potpuno nemoralni luđak, ali CIA, na pitanje zašto su ga zaposlili, odgovora da je on, kako to oni kažu, vrsta „kreativnog mislioca“, koja može biti posebno korisna. Ovdje vidimo taj razdor između „kreativnosti“ i bilo kakvog višeg oblika ljudskog karaktera. Ovdje je kreativnost, umjesto kao aspekt ljudske izvrsnosti, predstavljena kao puka ingenioznost koja se koristi bez ikakve promišljene svrhe.

Godine 2010. našao sam se u jednoj, takoreći, nadrealnoj situaciji, kada sam držao govor na godišnjoj proslavi Bajrama u Goldman Sachs u Londonu, događaju koji se organizira u okviru njihovog programa „različitosti“. Nazvao sam svoj govor „Islam i ljudska izvrsnost“ i osmislio ga na temelju onoga što iznose kao svoje

vlastite biznis principe, uključujući (pored različitosti) profesionalizam, kreativnost i integritet. Počeo sam time kako pretpostavljam da svako u sali zna da će se u kinima uskoro prikazivati film *Wall Street 2: Money Never Sleeps*, nastavak filma *Wall Street* iz 1987. Ko bi mogao zaboraviti Micheala Douglasa u ulozi Gordona Gekka u tom filmu? Neke od Gekkovih ozloglašanih rečenica glase: „Pohlepa je dobra. – Ja ne stvaram ništa. Ja posjedujem. Mi, druže, postavljamo pravila. – Sve se vrti oko para, mali. Ostalo je razgovor. – Sve što vrijedi raditi, vrijedi raditi radi novca.“ Spomenuo sam intervju s Michaelom Douglasom iz prethodnog mjeseca u kojem je rekao kako su ga za vrijeme prvog filma 1987. mladi studenti biznisa salijetali uzvikujući: „Gordon Gekko! Kakva si ti faca, Gordone! Ti si razlog zbog kojeg se bavim novcem!“ Douglas je odmahnuo glavom i rekao: „I sjedim tu i govorim im: ‘Ne, ne – zaista, ne! Pogledajte taj film. Ja nisam osoba koja želite postati. Ja sam zlikovac.’ Nisu me shvatili. ‘Da, Gordone! Stvarno si super!’“ „Sada se pitam koliko je tih mladih MBA studenata koji su tada mislili da je Gordon tako super lik, sada na čelu tih istih kompanija“, dodao je Douglas.

Postoji velika razlika između profesionalizma i izvrsnosti. Na koncu, možemo govoriti o osobi čija je profesija biti plaćeni ubica, ali bilo bi itekako čudno reći da je Mario jedan izvrstan plaćeni ubica, osim ako nismo članovi mafije. Razlika je u tome što srž izvrsnosti nije samo stvar savladavanja vještine ili efikasnost obavljanja posla, već ona obuhvata izvrsnost ljudskog karaktera, a to ima moralnu i, u konačnici, duhovnu dimenziju.

Ovo je fundamentalna ideja u islamskoj tradiciji. Vizija „izvrsnosti“ koja je iskazana u arapskoj riječi *ihsan*, ustvari, ne može se odvojiti od dobročinstva, ljepote i vrline. U oblasti islamske umjetnosti, također se može napraviti ključna razlika između dvaju koncepata ljepote: onog subjektivnog i prolaznog (*džemal*) i drugog (*husn*) koji obuhvata ne samo estetsko značenje ljepote u svom veličanju „mjere i proporcije“ u stvaranju već i usko povezanu jednakost između onoga što je lijepo i onoga što je dobro. Ljepota je, dakle, neodvojiva od svojstava Božijeg savršenstva i moralnih vrlina, duhovne profinjenosti i izvrsnosti karaktera, koji su ljudski odrazi tih Bogom danih svojstava.

U Kur'anu su složenije sposobnosti uvijek isprepletene u jednoj holističkoj viziji onoga što čini potpuno ljudsko biće. Ta potpunost je temeljno značenje riječi 'integritet', koja potječe od latinske riječi *integer*, 'cijelo, potpuno, sveukupno'. S ovog stanovišta, razmišljanje, naprimjer, nije samo analitička, logička i usmjerena aktivnost koja se odvija u glavi i zbog koje cilj može uopće opravdati sredstvo, već je neodvojivo od inherentnog moralnog i diskriminatornog kapaciteta da se istina razlikuje od neistine, a dobro od lošega. Istinska izvrsnost je stoga utjelovljena i aktualizirana u principijelnom i lijepom ponašanju (*edeb*) kao i vještini i efikasnosti u savladavanju neke oblasti. U Goldman Sachs, u srcu ulice

Fleet, mogao sam se pozvati i na izjavu velikana grada Londona iz 18. stoljeća Samuela Johnsona – pjesnika, esejiste, moraliste, književnog kritičara, biografa, urednika i leksikografa, i vjerovatno najčuvanijeg književnika u engleskoj historiji. Živio je u četvrti Gough, odmah prekoputa. „Vrhovni cilj obrazovanja je“, piše on, „stručno raspoznavanje stvari, moć da razlikujete dobro od lošega, iskreno od lažnoga, i da birate dobro i iskreno umjesto lošeg i lažnog.“

Ova definicija se jasno preklapa s Asadovim prijevodom arapske riječi *furqan* – „standard ili kriterij za razlikovanje istine od neistine i ispravnog od pogrešnog“. Značenje moralne procjene također je prisutno u drugim arapskim riječima u Kur'anu koje označavaju sposobnost raspoznavanja i uviđanja. Riječ *al-ʿaraf*, koju Asad prevodi kao „sposobnost raspoznavanja“, ima istu konotaciju ‘percipiranje onoga što je ispravno’ kao i riječ *rushd*, ‘svijest o onome što je ispravno’. Riječ *basirah*, koja označava ‘sposobnost svjesnog razumijevanja na osnovu uvida’, također uključuje taj moralni kompas koji nam pruža osnovnu orijentaciju za spoznavanje istine. ‘Intelekt’ (*ʿaql*) sadrži ne samo jezičku sposobnost promišljanja i racionaliziranja (lat. *ratio*, grč. *dianoia*) već i viši organ moralne i duhovne inteligencije i uviđa (*intellectus*, *nous*). U detaljnom istraživanju koncepta ‘*aqla*, Karim Douglas Crow bilježi ponovnu pojavu termina ‘mudrost’ u novijim opisima ljudske inteligencije kako bi se označila „kombinacija društvene i moralne inteligencije, ta mješavina znanja i razumijevanja unutar vlastitog bića koje se ogleda u ličnom integritetu, savjesnosti i utjecajnom ponašanju“. On zaključuje da je jedna od ključnih komponenti koncepta „inteligencije“ izražena u pojmu ‘*aql*’ „etičko-spiritualna“. ³⁷

Raspoznavanje također seže mnogo dalje od onoga što Guy Claxton kategoriše kao “stanje d” (stanje promišljenosti), vrsta inteligencije koja se bavi „odgonetanjem stvari, vaganjem prednosti i mahana, argumentiranjem i rješavanjem problema, načinom saznavanja koji se oslanja na razum i logiku, na promišljeno svjesno razmišljanje“. Claxton sam ističe da se to nezadovoljstvo pretpostavkom da je „stanje d“ suštinski element ljudske spoznaje ogleda u različitim alternativnim pristupima ideji inteligencije, kao što su Howard Gardnerove teorije „višestrukih inteligencija“ i Daniel Golemanova „emocionalna inteligencija“. ³⁸

Ovim alternativnim pristupima mogla bi se dodati i djela naučnika poput F. Davida Peata, koji je spojio antropologiju, historiju, lingvistiku, metafiziku, kosmologiju pa čak i kvantnu teoriju kako bi opisao način na koji se svjetonazori i autohtona učenja drevnih naroda znatno razlikuju od našeg poimanja svijeta koji je u nas usadila jednodimenzionalna zapadnjačka nauka. ³⁹

37 Karim Douglas Crow, “Between wisdom and reason: Aspects of ‘*Aql* (Mind-Cognition) in Early Islam”, *Islamica* 3:1 (ljetno 1999), str. 49–64.

38 Za Guy Claxtonova utjecajna stajališta o različitim vidovima razmišljanja, v. *Hare Brain Tortoise Mind: Why Intelligence Increases When you Think Less* (London: Fourth Estate, 1997).

39 F. David Peat istražuje autohtone nauke u svojoj *Blackfoot Physics* (London: Fourth Estate, 1994).

Naposljetku, pozvaću se na knjigu Harryja Lewisa *Izvršnost bez duše*, oštru kritiku visokog obrazovanja u Americi koju je dao bivši dekan Harvardskog koledža. Jedan od recenzenata iznosi stav mnogih učenjaka i stručnjaka da je visoko obrazovanje u Americi u krizi. „Univerzitetski kampusi“, tvrdi ovaj autor, „pretvorili su se u neprestane zabave, a mnogi krive same studente govoreći da je ova generacija lijena, da ih zanima samo zabava i da ne brinu ni o čemu drugom osim o samima sebi.“⁴⁰ Prema Lewisu, univerziteti u Americi (uključujući i Harvard) „zaboravili su da je osnovni posao dodiplomskog obrazovanja da ih kao tinejdžere preobrazi u odrasle ljude, da im pomogne da odrastu, da nauče ko su, da tragaju za višom svrhom svojih života i da napuste univerzitet kao bolja ljudska bića“. Lewis vjeruje da, zbog toga što studentima ne nude razlog da se obrazuju – što studente tjera da se bore s pronalaženjem smisla i svrhe – oni ne ispunjavaju svoju dužnost prema studentima i zemlji koja je u očajničkoj potrebi za dobro obrazovanim građanstvom. „Stari ideal liberalnog obrazovanja“, piše on, „živi još samo u imenu. Harvard više ne podučava stvarima koje će osloboditi ljudski um i duh.“

Da razjasnimo jednu stvar kada je u pitanju status Harvardskog koledža. To je jedna od dviju škola unutar Harvardskog univerziteta koje imaju dodiplomski program. Osnovan 1636. u Cambridgeu, Massachusetts, on je najstarija institucija visokog obrazovanja u Sjedinjenim Državama. Univerzitet Cambridge u Engleskoj, osnovan 1209. godine, naravno, mnogo je stariji, ali još je stariji univerzitet al-Qarawiyin u Fezu, Maroko, osnovan 859, koji se često navodi kao prvi univerzitet na svijetu. Godine 2014/15. Harvard je bio na 4. mjestu QS rang-liste svjetskih univerziteta, a 2. na THE (Times Higher Education) listi, dok je Cambridge bio na 2. i 5. mjestu istih lista. Najbolji univerzitet na prvoj rang-listi bio je Institut za tehnologiju iz Massachusettsa, a na drugoj iz Californije. Najbolji univerzitet u muslimanskom svijetu, prema ovom sistemu rangiranja, bio je Univerzitet Malaya (UM), na 15. mjestu, a iz arapskog svijeta nije bilo nijednog univerziteta među prvih 200.⁴¹

Takva statistika najčešće se predstavlja uz jadikovanje nad intelektualnom stagnacijom i oskudicom u proizvodnji znanja u muslimanskom svijetu, iako je bilo nekoliko opravdanih sumnji oko valjanosti rangiranja. Međutim, unatoč sumnjama, rangiranje je općeprihvaćena ocjena kvaliteta obrazovanja na univerzitetskom nivou i pokazatelj jedne teške krize koja je zahvatila muslimanska društva. Ipak, kritike poput Lewisove važan su korektiv pretpostavkama da je rješenje

40 Harry Lewisova kritika o gubljenju smisla, svrhe i etičkog kompasa u savremenom liberalnom obrazovanju u Americi nalazi se u njegovoj knjizi *Excellence Without A Soul: Does Liberal Education Have a Future?* (Public Affairs, 2007), a citat je od Dereka Mellebyja na stranici CPYU-a (Center for Parent/Youth Understanding).

41 QS rang-lista svjetskih univerziteta za 2014/15. dostupna na: <http://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings>, pristupljeno 7. 12. 2014.

za sve probleme u obrazovanju u muslimanskom svijetu slijepo oponašanje zapadnjačkih modela, kao da je glavni kriterij za „uspjeh“ “šepavih“ muslimanskih institucija uspinjanje na stepenicama svjetske scene koje su postavili međunarodni sistemi i kriteriji rangiranja.

Jedna od moći samog obrazovanja jeste da nam daje dubinu i širinu vidokruga kako bismo vidjeli da napredak ljudskog znanja nije jednosmjerna ulica. To nije stapanje jedne kulture ili stajališta u drugu, već integracija onoga što je najbolje iz svake kulture i civilizacije.

Obrazovanje nam treba dati moć da težimo ka univerzalnoj viziji izvrsnosti koja obuhvata istinu, smisao, svrhu i sve ono što nas čini potpunim ljudskim bićima.